

اصفهان در گذر زمان

تألیف: روح‌شیر صراف

www.manouchehsheikhsarraf.com

انتشارات گل‌دسته

اصفهان ۱۳۹۳

سرشناسه: ابن صراف، منوچهر، ۱۳۲۳-

عنوان و نام پدیدآور: اصفهان در سده شانزدهم / نویسنده منوچهر شیخ صراف.

مشخصات نشر: اصفهان: گلدست، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۳۰۴ ص.؛ ۱۷×۲۵ سانتیمتر.

شابک: ۶-۲۸-۵۰۸۳-۵۰۸۳-۶۰۰-۶۰۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۸۰-۱۷۸؛ همچنین به صورت زیر درج شده است.

موضوع: اصفهان-تاریخ

موضوع: اصفهان-آثار تاریخی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۲ ش ۹ ص ۷۷/ ۲۰۷۳ DSR

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۹۳۲

شماره کتابشناسی ملی: ۳۳۵۰۲۲۹

میرزا. اصفهان دیندر زمان
نویسنده: سید محمد شیخ صراف
ناشر: انتشارات گلدسته

نوبت چاپ: اول (بهار ۱۳۹۳) شمارگان: ۱۰ نسخه

مدیر هنری: حمید فرهمند بروجردی
ویراستار: مریم زینعلی، سعیده خلیلیان
نمونه خوان: فاطمه محمدی جعفر آبادی

طراحی و صفحه آرایی: بابک سرتیپ زاده دزفولی، سحر محمدی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۸۳-۲۸-۶

چاپ ملت، صحافی سپاهان نوین | مرکز پخش: انتشارات گلدسته

رایانامه: info@goldastepub.com

درگاه الکترونیک: www.goldastepub.com

همه حقوق مادی و معنوی این اثر برابر قانون برای نویسنده محفوظ است.

صفحه	عنوان مطالب
۱۱	درآمد به قلم دکتر فضل الله صلوات
۱۶	مقدمه ی نویسنده
۱۸	پیش گفتار
	اصفهان: دانستیهای تاریخی فرهنگی
۲۴	زندگی انسان اولیه و اولین مساکن بشری
۲۸	قدمت ایران
۲۹	موقعیت طبیعی و جغرافیای اصفهان
۳۴	آب و هوا و خاک اصفهان
۳۶	محصولات اصفهان
	قدمت شهر اصفهان
۵۸	نخستین مساکن بشری در اصفهان
۶۳	وجه تسمیه ی اصفهان
۷۴	جی و یهودیه قدیمی ترین مراکز شهری
۹۱	سارویه از قدیمی ترین قلاع شهر

اصفهان پیش از اسلام

- پیشدادیان، کیانیان، مادها، هخامنشیان، اشکانیان، ساسانیان) ۱۰۲
- حدود شهر اصفهان پیش از اسلام ۱۱۹
- اعراب در اصفهان ۱۲۴

اصفهان در دوره ی اسلامی

- اصفهان در دوره ی خلافت خلفای راشدین، بنی امیه و بنی عباس
(طاهریان، صفاریان، سامانیان) ۱۳۸

حدود اصفهان پس از اسلام

- اصفهان پس از اسلام ۱۵۴
- حدود اصفهان - آل بویه و علاءالدوله کاکویه ۱۵۶
- اصفهان در دوران زیاریان و دیالمه ۱۶۶
- آغار بلدین ۱۷۱
- آثار تاریخی اصفهان ۱۷۵
- اصفهان در دوره ی حکمرانان کاکویه و سلسله ی غزنویان ۱۸۲
- اصفهان در عهد سلجوقیان ۱۸۷
- آثار دوره ی سلجوقی در اصفهان ۱۹۵
- اصفهان در دوره ی خوارزمشاهیان و مغول و ایلخانیان
(ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو) ۲۱۶
- آثار تاریخی از دوره ی تیموریان، ایلخانیان، ترکمانان، قراقویونلو
و آق قویونلو ۲۲۴
- اصفهان در دوره ی صفویه ۲۲۷
- آثار تاریخی عهد صفویه ۲۳۵
- آثار دوره ی شاه عباس صفوی در اصفهان ۲۳۸
- آثار صفویه در جلفای اصفهان ۲۶۴
- دیگر آثار صفویه در اصفهان ۲۶۷
- اصفهان در عهد افشاریه، زندیه و قاجاریه ۲۸۴
- منابع ۳۱۶

درآمد

اصفهان ما

ارزش هر شهر و دیاری به مردن و زنان با فضیلت و دانشمند و هنرمند آن است. چه بسیار شهرها و روستاها که در تاریخ بوده اند که دیگر نامی و اثری از آنها بر جای نمانده است، ولی روستای باژ در خراسان که محل تولد حکیم ابوالقاسم عریضی بوده است، بعد از صدها سال هنوز بر تارک تاریخ می درخشد. تاریخ شهری کوچک در ارض روم و یا روم شرقی بود ولی به خاطر این که پادشاه مولانا جلال الدین مولوی، امروز قبله گاه عارفان است. روستا در عربستان فقط از چند کلبه ی ویرانه شکل گرفته بود که امروز هم انداز هزاران سال منطقه ی قابل ذکری نیست، نه آبی دارد و نه درختی، ولی وجود ابوذر، یار با وفا و راستگوی حضرت محمد (ص) که در آنجا به دنیا آمد و در همانجا مدفون گردید. آن گوشه ی ناشناخته در قلب همه ی مسلمانان جا گرفته و چشم همه بدان سو نگران است. هر شهری که عالمی یا عارفی یا هنرمندی داشته، آن شهر در تاریخ

زنده مانده است. گنجه، هرات، بسطام، خرقان، یوش مازندران، ابیورد، ری، جندق، نیشابور، و... چرا همه ی مردم ایران و جهان، این شهرها یا روستاها را می شناسند و آرزوی دیدار این مکان ها را دارند تا از تربت بزرگان مدفون در آن ها همت جویند.

بر سر تربت ما چون گذری همت خواه

که زیارتگه رندان جهان خواهد بود.

آه ای ستاره قدیمی شیراز از یک طرف، ولی چون بر سر خاک سعیدی که می نشیند و یا آنکه به زیارت حافظ می روید، در دامنه ی کوه کبریا مزار خواجه فاتحه می خوانید چه حال و هوایی دارید؟ ای همه ی وجودتان عشق و معرفت و محبت نمی شود؟ وقتی در کنار شهیدان اکبر کفن وطن توقف می کنید آیا در همان حال فکر نمی کنید به آسمان ها پرواز کرده اید؟ اصفهان هم یکی از همان شهرهای باوفا و زیبای خداست، قابل ارج است و درخور ستایش، و من اصفهان را دوست دارم و به انسان هایی که به این شهر و این مملکت خدمت می کنند علاقمندم، برای زنده و مرده ی آنها دعا می کنم و طلب مغفرت می نمایم. ایمان پایدار و قوی آنها است که در روح و جان آن فرهیختگان «حب وطن» را الهام می کند، تا جایی نباشد و امنیتی ایجاد نشود و آگاهی بدید نیاید، پیروزی و موفقیتی به دست نمی آید. تا آسایش و آسودگی و ایمان و امانی نباشد، مطالعه و پژوهش و درس و مدرسه مفهوم پیدا نمی کند. حافظ باید دنبال «فراغتی و کتابی و گوشه ی چمنی» باشد تا اشعار نغز بسراید در جایی دیگر می گوید:

کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد

یک نکته در این معنی گفتیم و همین باشد

و سعدی می گوید:

در آن وقتی که ما را حال خوش بود

ز هجرت پانصد و هشتاد و شش بود

اگر اصفهان را از زنده و سرسبز با مردمانی پاک اندیشه و نیکو
روش و تدبیران و سنگ و دانش، آزاده و مؤمن نگاه داریم، باز هم به
اوج ترقی و سعادت می رسیم.

نه تنها به نصف جهان که تمدن و آگاهی و بصیرت خود را به
همه ی جهان می رسایم و پشتخت فرهنگ و تمدن جهانی می شویم.
آنها که استعداد و توان تمدن دارند باید بدانند که ایران عزیزشان را پاس
دارند و با اشعار: «چو ایران نباشد من من مباد» تن ها و جان ها
را فدای پیشرفت و تکامل و اعتلا و وطن نمایند. اگر ایران باشد،
اصفهان هم هست، اراده و پایداری و پاسداری از ارزشها هم هست.
این شهر بر هامون نهاده با کمبود آب و در کنار کوه و با سختی به
دست آوردن آب و سبزه و طراوت و خرمی در دل مردم به اندیشمندان
و بزرگانی را تربیت کرده که افتخار جهان اند و سرچشمه ی تحولات
و دگرگونیها. اصفهان پایگاه ادب است و اجتهاد و بررسی علمی و فلسفی
و ادبی و فلسفی، چه بسیار شاعران شیرین گفتار و هنرمندان پر احساس
و نویسندگان آگاه که از این شهر برخاسته اند و در آسمان فضیلت
ستارگان درخشانی شده اند که راهگشای جاده های طولانی بشریت اند.
آنها مسیر تمدن و فرهنگ انسانیت را روشن ساخته اند و حقایق جهان
هستی را برملا کرده اند. یادشان گرامی و اندیشه شان پر بار.

درباره ی فرهنگ و تاریخ و جغرافیا و رجال و بزرگان اصفهان چه بسیار کتابها که نوشته شده و چه بسیار تحقیقها که انجام گردیده، هر گلی بویی دارد و هر سبزه ای طراوتی، کتاب «اصفهان در گذر زمان» به بسیاری از نکته ها اشاره کرده و مطالبی را مطرح نموده که برای نسل امروز ما تازگی دارد و خواندنش روح بخش جسم و آبدار طین دوستان و عاشقان ایران است، نویسنده از مآخذ مستند و مورد اعتنایی استفاده کرده است که همه قابل قبول اند. زحمات ایشان قابل تقدیر است. نویسنده چه بسیار کتابها که مطالعه کرده و به کتابخانه ها مراجعه نموده و از محضر استادان دانشمند و صاحب نظر بهره گرفته، با مجموعه ای براساس مطالعه و تحقیق پدید آورده، سعی داشته از قدیمی ترین روزگاران اصفهان تا امروز مطالعه کند و مطالبی را به روی کاغذ آورد. کارش درخور تحسین است. باشد که گام اولی باشد برای پژوهش های بیشتر و والاتر. استفاده از مدارک و مآخذ با دقت نظر و توجه به حجم گردیده، عشق و علاقه ی او به اصفهان باعث شده که با شناخت کامل و زیر نظر استادان شایسته که همواره با آنها و در کنار آنها بود اثرش با ارزش به وجود آورد. چه بسیار شاهد بودم که خود و دخترانش باندی، ساناز و نازیلا» در اطاق مطالعه و تحقیق استاد بزرگ، زنده یاد که لطف اله هنرفر به کار مشغول بودند و فیش های آن محقق دانشمند را دیده بندی کرده، آنها را مرتب می نمودند و این چیزی نبود جز عشق به اصفهان و علاقه به سرزمین محبت و زادگاه ایمان، نه سود مادی برای آنها داشت و نه مقام و موقعیتی، بلکه همه اش معنویت بود و شناخت ستاره های علم و دانش و گوهرهای ناب، نه تنها زنده یاد استاد هنرفر که فرزانه ی گرانمایه، شادروان استاد محمد مهریار که خدایش او را غریق رحمت بی منتهای خود فرماید و مرحوم میرزا عباس بهشتیان که جانش را

روی دست گذاشت و جلوی تانک های حکومت شاه خوابید که از روی پلهای تاریخی اصفهان نروند، باشد که میراث فرهنگی اصفهان همچنان باقی بماند و بر تارک جهان بدرخشد.

پژوهشگر فرهیخته جناب منوچهر شیخ صراف را از دوران جوانی می‌شناختم، از همان زمان در مسیر دانش و هنر سخت کوش و جلدی برد. با دانشمندان و هنرمندان سطح بالایی نشست و برخاست داشت پیوسته خوشه چین اندیشه ی بزرگان بود. آب را از سرچشمه بر می‌آورد. او خود ساخته بود و به دنبال استادان و مربیان بزرگ می‌رفت و می‌داشت که بهترین ها را انتخاب کند و از محضر پر فیض آنها بهره مند گردد. تحصیلات دانشگاهی خود را در رشته های جغرافیا و جامعه شناسی ادامه داد. مطالب را با دقت نظر مورد بررسی قرار می‌داد. در آستانه ی چاپ انتشار کتابش از من که دوستدار اصفهان بوده و هستم و مقدمات چاپ و انتشار حدود بیست جلد کتاب را درباره ی اصفهان فراهم کرده ام خواست که در مقدمه ی کتابش عباراتی را شکل دهم. خدایش موفق گردد و امید که بتواند در مسیر پژوهش و تحقیق گامهای بلندی بردارد. و نیز افتخاری بر افتخارات اصفهان بیفزاید.

بمنه و کرمه

اصفهان، دکتر فضل الله صلواتی

۹۲/۱۰/۱۰

مرکز اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران
دفتر اسناد و کتابخانه ملی
اصفهان در گذر زمان
مقدمه نویسنده

مقدمه نویسنده

خدای بزرگ را سپاسگزارم

که سرانجام کتابی که در دست دارید با همه ی ناسازگاری های چرخ سرکش و بدعهدی های برخی از ابنای روزگار سرانجام با پایمردی مدیر مسئول محترم انتشارات پندسته جناب آقای دکتر فرهنگ به زیور طبع آراسته شد و در اختیار پژوهان، همشهریان عزیز، و هم وطنان گرامی قرار گرفت.

نیک می دانم که خالی از اشکال نیست، لذا با همه ی فرهیختگان، استادان و دانش-پژوهان محترم ضمن اینکه استدلالی به شما دارم، خواهشمندم راهنمایی خویش را از اینجانب دریغ نفرماید. شایسته می دانم از همه ی عزیزانی که مرا در انتشار این کتاب یاری کردند، همچون خانم ها مریم زینعلی، سعیده خلیلیان، فاطمه محمدی و استاد ارجمند جناب آقای احمد خلیلیان که بی منت کتابخانه شان را در

اختیارم گذاشتند و... سپاسگزاری نمایم.

تقدیم به روان های پاک پدرم، زنده یاد عباس شیخ صراف و مادرم روان شاد عفت گلستانه که مرا چون بتی تراشیدند، پرستیدند و در پایم جان دادند. و همچنین به همسر مهربانم زهرا بهشتی و فرزندان بندهم، هومن، شادی، ساناز و نازیلا و نیز تقدیم به ارواح پاک نهاد دانی همچون دکتر فتحعلی شیرانی، استاد دکتر لطف الله هنرفر، استاد محمد مهریار و استاد عباس بهشتیان که سنگ های اولیه ی انتشار این کتاب را نهادند و به راستی اگر الطاف و راهنمایی های آنان نبود این کتابی نگارش نمی یافت.

با پیش داشت احترام

منوچهر شیخ صراف

اصفهان. زمستان ۱۳۹۲ هجری شمسی

پیش گفتار

بزرگ‌ترین شهر مرکزی ایران، شهر مساجد و گنبدهای لاجوردی، شهر مناره‌ها، شهر کاوشی برای رنگارنگ، شهر هنرمندان برجسته، شهر موسیقی‌دانان بزرگ، شهر نویسندگان و شعرای طراز اول ایران، شهر هنر، شهر عشق، شهر دوق، شهر ساختمان‌های اعجاب انگیز، بزرگ‌ترین شهر صنعتی ایران، شهر پرستشگاه‌های زیبا، شهر حاضر جوابان و بذله گویان و نیز، شهر صنعتگران و هنرمندان، تنها اندکی از عناوین اصفهان است؛ اصفهان زیبا، اصفهان نصف جهان که در مرکز فلات ایران و در کنار زاینده رود، رود مهم و بزرگ مرکزی ایران قرار گرفته است.

زاینده رود با جریانی ملایم، تقریباً از مغرب به طرف بادهای شرق گاو خونی در شرق اصفهان جاری و فصول کم آب و پر آب آن کاملاً محسوس است. آب آن به قدری است که امکان کشتیرانی در آن نیست؛ با این وصف، زیبایی خیره کننده‌ای دارد. اخیراً کوشش‌های پیگیری برای نوسازی در کشور آغاز شده است و به ساختن و توسعه‌ی شهرها بر اساس اصول درست شهرسازی اقدام شده و

شهرهای مدرنی را بنیان نهاده‌اند که از بسیاری جهات از اصفهان مجهزترند، ولی اصفهان حالتی ویژه‌ی خود دارد که قابل مقایسه با هیچ یک از دیگر شهرهای ایران و حتی جهان نیست.

اصفهان از نظر مساکن نیز جالب توجه است؛ زیرا از قدیمی‌ترین تا جدیدترین نوع مسکن با انواع سبک‌های معماری قرون گذشته در این شهر، یافت می‌شود. درهم آمیختگی سبک‌های قدیم و جدید معماری نیز حالتی زیبا و خیره‌کننده را از نظر نمای خانه‌ها و ساختمان آن‌ها به این شهر داده که باید به آن توجهی خاص نمود. چنان که اصفهان با وجود قبول نوع جدید معماری و مهندسی در ساختمان‌ها که در چنان حالت اصلی و اصالت خود را از نظر هنر معماری و به عبارتی نوع مصالح، حفظ کرده و می‌کند؛ به این ترتیب که هنرمندان اصفهان، همچنان از کاشیکاری‌های بسیار زیبا و نماسازی‌های جالب و تجریدی‌ها و برجسته کاری‌های خیره‌کننده که نمونه‌ی ذوق و سلیقه اصفهانی است و در کم‌تر شهری از ایران می‌توان نمونه‌های آن را یافت، استفاده می‌کنند؛ برای نمونه مهمانسرای عباسی را می‌توان در نظر داشت که به دست هنرمندان معاصر اصفهانی، با درهم آمیختگی هنر قدیم و جدید به وجود آمده است. باید معترف بود که اصفهان همواره سعی بر آن دارد که با همه‌ی پیشرفت‌های شگرف ساختمانی و مهندسی و معماری، همچنان اصالت هنری و ذوقی خود را حتی در این زمان، حفظ کند.

درباره‌ی جمعیت این شهر نیز باید واقعیاتی را در نظر داشت.

شهری که در حال حاضر جمعیتی در حدود ۲۵۰۰۰۰۰ نفر را در خود جای داده، در قدیم نیز به خصوص در ادواری که عنوان پایتخت را داشته است از پرجمعیت‌ترین شهرهای ایران بوده؛ به ویژه در زمان سلجوقیان و صفویه که جمعیتی افزون بر یک میلیون نفر برای این